

Polacy — słuchacze wykładów mineralogii R. J. Haüy w Narodowym Muzeum Historii Naturalnej w Paryżu w latach 1802–1821

Piotr Daszkiewicz*, Radosław Tarkowski**



P. Daszkiewicz R. Tarkowski

We Francji jest obecnie realizowany program badawczy dotyczący uczniów L. J. M. Daubentona i René Juste Haüy. Poprzednio podobny projekt dotyczył uczniów L. J. M. Daubentona i René Juste Haüy. Poprzednio podobny projekt dotyczył uczniów L. J. M. Daubentona i René Juste Haüy. Realizacja programu jest możliwa dzięki odnalezieniu w byłym Laboratorium Mineralogii Narodowego Muzeum Historii Naturalnej (MNHN) w Paryżu zeszytu, do którego wpisywali się słuchacze wykładów mineralogii. Dzięki życzliwości panów prof. P. Corsi, R. Bange oraz pana dr J.-P. Chiappero autorzy mogli się zapoznać z listą słuchaczy, a nawet otrzymać kopię polskich nazwisk uczniów Haüy. Prawdziwą niespodzianką okazało się, że na liście słuchaczy wykładów mineralogii są Polacy i to bardzo liczni i stanowią bardzo znaczącą grupę cudzoziemców.

Niniejszy artykuł ma na celu zaprezentowanie i wstępną analizę listy polskich studentów R.J. Haüy. Autorzy zdają sobie sprawę, że przedstawiana publikacja nie wyczerpuje całości tego tematu, a odtworzenie ewentualnego wpływu R.J. Haüy na rozwój polskich nauk przyrodniczych wymaga przeprowadzenia badań na dużo szerszą skalę. Przedstawienie listy i jej wstępna analiza wydają się o tyle uzasadnione, iż mamy do czynienia z zagadnieniem zupełnie nowym dla historii polskiej i francuskiej nauki. Lista ta jest niedoceniona we Francji, co potwierdza artykuł poświęcony międzynarodowym kontaktom R.J. Haüy (Touret, 1997), w którym nie ma żadnej informacji na temat oddziaływania tego uczonego na polskie nauki przyrodnicze. Informacji na temat uczestniczenia w wykładach R.J. Haüy brak jest również w licznych biogramach jego polskich uczniów zarówno w PSB (*Polski Słownik Biograficzny*) jak i Wielkiej Encyklopedii PWN. Pozwala to na stwierdzenie, że ta ważna dla historii nauki informacja pozostaje nieznana historykom nauki zarówno w Polsce, jak i we Francji, pomimo iż zasługi Haüy dla polskiej nauki zostały docenione już za jego życia. R. J. Haüy został uhonorowany w 1820 r. tytułem „członek cudzoziemiec korespondent” Towarzystwa Królewskiego Przyjaciół Nauk w Warszawie (Kraushar, 1904; Kulecka i in., 2000). W uzasadnieniu tego wyróżnienia podano: *okazujący szczególną troskliwość i gorliwość w dopomaganiu młodzieży polskiej szukającej oświecenia w Paryżu* (Kraushar, 1904).

René Juste Haüy

René Juste Haüy (1743–1822) — (ryc. 1) był jedną z czołowych postaci francuskiej nauki przełomu XVIII i XIX wieku, okresu szczególnie ważnego dla rozwoju

nauki (Cuvier, 1823; Lacroix, 1945; Stevens, 1982). Urodzony w biednej rodzinie rzemieślnika włókienniczego, który nie miał środków na wykształcenie dzieci, Haüy zdołał zdobyć wykształcenie wyłącznie dzięki swojej pracowitości i wytrwałości. W młodości zdecydował się zostać księdzem. Dzięki pomocy Kościoła mógł kształcić się także w dziedzinie nauk przyrodniczych. Podobnie jak Stanisław Staszic (Daszkiewicz & Tarkowski, 2005) był uczniem M.J. Brissona i L.J.M. Daubentona.

Choć Haüy znany jest głównie jako mineralog, pionier krystalografii, odkrywca struktury kryształów i podstawowych praw krystalizacji, to warto przypomnieć, że był to uczony bardzo wszechstronny, odnoszący osiągnięcia w tak różnych dziedzinach jak botanika (opracowanie nowej metody konserwacji okazów zielnikowych), matematyka (zwłaszcza jej zastosowanie dla potrzeb krystalografii i pomiarów geograficznych), chemia (zastosowanie metod analizy chemicznej w krystalografii jak i opracowanie nomenklatury chemicznej), fizyka (pionierskie prace nad magnetyzmem i elektrycznością), biologia (konceptje biogenezy i prace nad morfologią i systematyką).

R.J. Haüy przyszło żyć w burzliwych i trudnych czasach. Jako człowiek zasad i ksiądz, został pozbawiony wszelkich dóbr w okresie rewolucji. Odmówił złożenia przysięgi wymuszanej na księżach przez nowe władze, został uwięziony i oczekiwał stracenia. Ocalał dzięki interwencji swojego ucznia, a zarazem znanego przyrodnika



Ryc. 1. Portret R.J. Haüy

*Muséum National d'Histoire naturelle, USM Inventaire et suivi de la Biodiversité, Département écologie et gestion de la Biodiversité, 61, rue Buffon, 75005 Paris; piotrdas@mnhn.fr

**Instytut Geografii Akademii Pedagogicznej w Krakowie, ul. Podchorążych 2, 30-084 Kraków; tarkowski@min-pan.krakow.pl

Étienne Geoffroy Saint-Hilaire. Śmierci uniknął w ostatniej chwili, zwolniony w przeddzień masakry księży dnia 2 września 1792 r. Współcześni mu (Cuvier, 1823) zapamiętali go jako człowieka niezwykle prawnego, uczciwego i odważnego. W okresie rewolucyjnego teroru jako jeden z nielicznych miał odwagę wstawiać się za uwięzionymi kolegami uczonymi i pozostawać z nimi w kontakcie. Po wyjściu z więzienia Haüy zdołał wspiąć się na szczyty naukowej kariery. Jeszcze w rewolucyjnych czasach został mianowany członkiem Komisji Miar i Wag i kustoszem gabinetu szkoły górniczej (Cabinet de Mines). To właśnie na zlecenie tej ostatniej instytucji napisał swoje najważniejsze dzieło *Traité de Minéralogie* (1801). Haüy był profesorem wszystkich najważniejszych instytucji naukowych rewolucyjnej i cesarskiej Francji: Szkoły Górniczej (École de Mines) od 1794, Wyższej Szkoły Normalnej (École Normale Supérieure) od 1795 i Sorbony od 1809 roku. Stworzone przez niego kolekcje mineralogiczne (École de Mines i Uniwersytetu Paryskiego) oraz rozbudowana dzięki jego staraniom kolekcja MNHN, po dzień dzisiejszy zaliczają się do najważniejszych zbiorów mineralogicznych na świecie.

Po śmierci L.J.M. Daubentona (1716–1799) muzealną katedrę mineralogii objął Déodat Dolomieu (1750–1801). Uczony ten zmarł jednak wkrótce po powrocie z niewoli we Włoszech. R.J. Haüy został 9 grudnia 1802 r. mianowany profesorem mineralogii Narodowego Muzeum Historii Naturalnej. Począwszy od 1802 r. prowadził w muzeum wykłady z mineralogii (ryc. 2). Dzięki jego staraniom muzealna kolekcja mineralogiczna powiększyła się czterokrotnie. Wykłady Haüy cieszyły się dużym powodzeniem i były bardzo wysoko oceniane. Studenci lubili go także za jego życzliwość, albowiem, jak to napisał Georges Cuvier (1823): „uczniowie byli traktowani niczym partnerzy i wielu uczeni”.

Polscy słuchacze wykładów R.J. Haüy

R.J. Haüy prowadził wykłady z mineralogii od 1802 do 1821 r. Już w pierwszym roku jego wykładów, wśród słuchaczy znaleźli się również Polacy. W muzealnych zapisach nie zachowała się natomiast żadna informacja na temat polskich słuchaczy wykładów mineralogii w okresie, gdy profesorem tej nauki był L.J.M. Daubenton (1794–1799). Należy jednak zauważyć, że zeszyt wpisów



Ryc. 2. Afisz informujący o wykładzie mineralogii prowadzonym przez Haüy. Tekst brzmi: Narodowe Muzeum Historii Naturalnej - Wykład mineralogii. Obywatel Haüy rozpocznie ten wykład w środę 9 kwietnia 1804 r. o dziesiątej rano, w Galerii Mineralów i będzie go kontynuował, w poniedziałek, środę i piątek każdego miesiąca, o tej samej godzinie

sprawa wrażenie bardzo niekompletnego. W latach (1800–1801), gdy profesorem mineralogii był D. Dolomieu, z racji jego nieobecności wykłady nie odbywały się. Z bliżej nieokreślonych przyczyn Haüy nie prowadził wykładów w 1803 r. Muzealne wykłady były nieodpłatne i dostępne dla wszystkich.

Warto zauważyć dużą rozpiętość wieku polskich słuchaczy. Najstarszy, z deklarujących swój wiek, to Stefan Stubielewicz — miał lat 40 (a nie podający w księdze wpisów swojego wieku Józef Markowski w 1809 r. miał 51 lat). Najmłodszy Józef Krzyżanowski z Poznania miał lat piętnaście. W tych samych wykładach uczestniczył wspomniany wcześniej Józef Markowski, jak i pozostający pod jego opieką osiemnastoletni Józef Wybicki, syn generała i autora słów późniejszego hymnu narodowego.

Identyfikacja części słuchaczy Haüy jest bardzo trudna, zważywszy na skąpe informacje zawarte w księdze wpisowej. Dotyczy to osób noszących niekiedy nazwiska bardzo znanych, ale i bardzo licznych rodów (Lubomirski, hrabina Potocka) jak i osób, które nie odznaczyły się w historii swoją późniejszą działalnością.

Na uwagę zasługuje osoba Jana Weyssenhoffa (1774–1848) generała jazdy wojsk polskich korpusu księcia Józefa Poniatowskiego i jednego z najwybitniejszych oficerów armii napoleońskiej, autora ważnych dla historii wojskowości pamiętników (Weyssenhoff, 1935). Przebywając w pierwszych latach XIX w. w Paryżu, uczęszczał on na publiczne wykłady fizyki Charlesa, chemii Vauquelina, historii naturalnej Cuviera, mineralogii Haüy’ego. Słynny mineralog zaprzyjaźnił się z Weyssenhoffem, a widząc jego zamiłowanie i zdolność do studiów przyrodniczych, chciał go zatrzymać jako współpracownika przy swej katedrze na uniwersytecie paryskim (Weyssenhoff, 1904). Weyssenhoff w Paryżu zaprzyjaźnił się z członkami rodziny podkanclerstwa Platerów, z ich synami chodził na wykłady. W grupie jego kolegów było dwóch Wielopolskich — Ignacy i Jan (Weyssenhoff, 1904).

Interesujące jest także zestawienie listy słuchaczy wykładów Haüy z polskimi słuchaczami wykładów Lamarcka (w sumie było ich 11). Czterech Polaków uczęszczało na wykłady obu uczonych: Jan Kanty Krzyżanowski (wpis u Lamarcka nr 46 z 1816 r.), Józef Markowski (wpisy nr 68 z 1803 r.; nr 24 z 1806 r.; nr 9 z 1807 r.; nr 30 z 1809 r. i przekreślony wpis nr 7 z 1804 r.), Marcin Antoni Pawłowicz (nr 51 z 1819), Józef Wybicki (nr 17 z 1808).

Znaczenie listy słuchaczy Haüy dla historii nauki polskiej

Jak zaznaczono we wstępie, jest jeszcze zbyt wcześnie, aby móc w pełni ocenić wpływ R.J. Haüy na rozwój polskiej nauki. Już teraz można postawić hipotezę iż wpływ ten był dotychczas słabo znany historykom nauki jak również, że pobieżna analiza listy słuchaczy pozwala na stwierdzenie, że był on niewątpliwie bardzo duży. Jedyne w pracy Garbowskiej (1993) kilkakrotnie podkreślono kontakty jakie utrzymywał R.J. Haüy z geologami Uniwersytetu w Wilnie.

48. *L'abbé Stanislas Staszic*

Ryc. 3. Wpis Stanisława Staszica do księgi wpisów wykładów prowadzonych przez R.J. Haüy

Najbardziej znaczącą informacją pochodzącą z księgi wpisów (Daszkiewicz & Tarkowski, 2005) wykładów Haüy jest udział w nich Stanisława Staszica (ryc. 3). Znaczenie nauczania Haüy nie ogranicza się jednak do związków francuskiego uczonego ze Staszicem.

Wśród uczniów Haüy znajdowali się profesorowie nauk przyrodniczych dwóch polskich uniwersytetów i ważniejszych ośrodków naukowych tamtych czasów. Zacytujmy wśród nich Józefa Markowskiego (1758–1829) lekarza, od 1817 r. profesora chemii i mineralogii Uniwersytetu Jagiellońskiego, lekarza przybocznego cesarowej Józefiny; Ignacego Abłamowicza (1787–1848), absolwenta Uniwersytetu Wileńskiego, profesora fizyki i meteorologii w Liceum Krzemienickim, później (po 1832 r.) profesora Uniwersytetu Kijowskiego; Stefana Stubielewicza (1762–1814) profesora fizyki Uniwersytetu Wileńskiego; Feliksa Drzewińskiego, mineralologa i profesora fizyki od 1817 r. w Uniwersytecie Wileńskim, autora cenionych podręczników mineralogii i geografii, fizyki doświadczalnej; Marka Antoniego Pawłowicza (1789–1830), geologa i chemika, profesora Uniwersytetu Warszawskiego; Józefa Karola Skrodzkiego (1787–1832), fizyka, zoologa, profesora i rektora Uniwersytetu Warszawskiego; Emiliana Klemensa Nowickiego (1791–1876) lekarza, od 1817 r. profesora Uniwersytetu Warszawskiego, wykładowcy chorób oczu, kości i zębów.

Działalność polskich uczniów Haüy nie ograniczała się zresztą do ośrodków akademickich. Marek Antoni Pawłowicz stworzył m.in. dwanaście kolekcji geologicznych przeznaczonych dla warszawskich szkół średnich. Wśród słuchaczy R.J. Haüy odnajdujemy nazwiska członków Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Warszawie (Staszic, Skrodzki, Plater, Krzyżanowski, Serwiński), którego zagranicznym członkiem korespondentem był jak wspomniano wyżej R.J. Haüy. Znajdujemy również uczonych nie związanych z ośrodkami naukowymi, jak Stanisław Plater (1784–1851), oficer i geograf, autor 9 książek i licznych artykułów geograficznych, zoologicznych i botanicznych, czy Andrzej Serwiński (1772?–1842) ziemianin i agronom, udoskonalający metody stosowane w polskim rolnictwie, poseł na Sejm Królestwa Polskiego.

Kilku ze słuchaczy R.J. Haüy zapisało się w historii nauki w innych niż nauki przyrodnicze. Antoni Jaźwiński (1789 — ok. 1870), wynalazca metody mnemotechnicznej cieszącej się w dziewiętnastym wieku ogromną popularnością w całej Europie, znanej jako „metoda polska”; Jan Kanty Krzyżanowski (1789–1854), organizator nowoczesnego laboratorium fizykochemicznego w Szkole Wojewódzkiej w Lublinie, profesor chemii w Wojskowej Szkole Aplikacyjnej zasłynął jako pedagog i działacz na polu szkolnictwa i jeden z pionierów stosowania metody nauczania wzajemnego Lancastara.

Jednym z interesujących zagadnień, a zarazem perspektyw badawczych nad polskimi uczniami R.J. Haüy, jest odpowiedź na pytanie, czy i którzy uczniowie utrzymywali z francuskim uczonym naukowe kontakty po zakończeniu wykładów i po wyjeździe z Francji. Georges Cuvier (1823) podkreślał, że utrzymywanie kontaktów z uczniami było ważnym czynnikiem dla rozwoju muzealnej kolekcji mineralogicznej. Na liście ofiarodawców okazów do kolekcji R.J. Haüy autorzy odnaleźli tylko jednego z polskich słuchaczy jego wykładów. Pod numerem 2223 wymieniony jest (Józef) Tomaszewski (w oryginale zapisany jako Tomaszewski) jako ofiarodawca cyrkonu. Zapewne wiele przyczyn złożyło się na fakt, że tak niewielu z Polaków

kontynuowało kontakty z francuskim uczonym po zakończeniu wykładów. Część z nich nie miała zapewne później jakiegokolwiek związku z nauką. Historia Polski potoczyła się w ten sposób, że wielu z nich zostało skazanych na emigrację. Wreszcie ci, spośród uczniów Haüy, którzy kontynuowali pracę naukową, zmuszeni byli z racji zaborów działać w bardzo trudnych, nieporównywalnych np. z francuskimi warunkach, także materialnych, a przesyłanie kolekcji było w dziewiętnastym wieku bardzo kosztowne.

Słuchacze R.J. Haüy nie związani z nauką

Wśród słuchaczy wykładów R.J. Haüy znajdują się postacie, które odegrały ważną dla polskiej historii rolę. Zacytujmy wśród nich choćby Antoniego Downarowicza (1778–1810) oficera legionów, któremu generał Dąbrowski powierzał poufne misje, kuriera, który przewoził dla Kościuszki i Bonaparte'go m.in. plan dywersji legionowej dla Galicji; senatora Jan Józefa Bielińskiego (1784–1880); Franciszka Potockiego (1788–1853), oficera Wojska Polskiego, dyplomata, znanego numizmatyka i kolekcjonera, twórcę i właściciela największej w tamtych czasach kolekcji monet i medali polskich i obcych na całym obszarze przedrobiorowym ziem polskich, a także członków zasłużonej dla polskiej emigracji we Francji i Szwajcarii rodziny Platerów. Do tej kategorii należy także najprawdopodobniej większość słuchaczy, których tożsamości nie udało się autorom zidentyfikować. Informacja ta jest jednak bardzo istotna dla historii polskiej nauki.

Należy zadać pytanie — dlaczego osoby mające niewiele zawodowo wspólnego z naukami przyrodniczymi uczęszczały na wykłady mineralogii, prowadzone bez wątplenia na wysokim profesjonalnym poziomie i adresowane do studentów przyrodników. Zapewne, uczęszczanie na tego typu wykłady było wtedy w modzie. Zazwyczaj uznaje się również, iż w okresie poprzedzającym upadek Rzeczypospolitej i na początku dziewiętnastego wieku kultura naukowa była w Polsce wśród nieuczonych raczej bardzo niska. Na potwierdzenie tego przytacza się np. ogromny wysiłek i trudności na jakie napotykała Komisja Edukacji Narodowej chcąc odmienić tę sytuację. Wystarczy zacytować raport Jezierskiego (Smoleński, 1949) wizytującego szkoły: *...Fizyka i historia naturalna po wszystkich szkołach jeszcze bardzo mizernie idzie: w wielu bardzo miejscach lepiej, żeby jej nie dawali czy Komisja od kilku lat zniosła po szkołach dawanie z historii naturalnej de regno animalium, a to przez wzgląd, że nauczyciele jeszcze nie umieją tego przedmiotu...*, czy też opis trudności na jakie napotykał Jean-Emmanuel Gilibert organizując nauczanie nauk przyrodniczych w Grodnie i Wilnie (Daszkiewicz, 1995). Tak liczni, pochodzący z Rzeczypospolitej, słuchacze wykładów Haüy zdają się zaprzeczać tezie o niedocenianiu nauk przyrodniczych dla wykształcenia jakie miało rzekomo panować wśród Polaków tamtego okresu.

Lista słuchaczy Haüy jako cenne źródło informacji dla biografii polskich uczonych

Przeglądając w PSB biogramy polskich słuchaczy Haüy łatwo zauważyć, że informacja o ich uczestnictwie w tych wykładach nie figuruje praktycznie w żadnym z nich. Lista pozwala na uzupełnienie informacji dotyczących wielu tych osób. Można zacytować, że w przypadku Antoniego Jaźwińskiego (1789 — ok. 1870) w ogóle nie wspomina się nie tylko o jego studiach u Haüy, ale nawet o pobycie w tych latach w Paryżu: *Do Francji Jaźwiński przybył około 1823 roku i osiadł w Paryżu*, w przypadku Jana Kantego Krzyżanowskiego PSB informuje jedynie, że we wrześniu 1814 r. z polecenia Dyrekcji Edukacji Publicznej wyjechał na koszt rządu z instrukcją S. Staszica, za granicę; w przypadku Pawłowicza choć wymienione są instytucje w których studiował we Francji, brak jest informacji o studiach w MNHN i uczestnictwie w wykładach Haüy. Niekiedy lista pozwala ustalić podstawowe dane biograficzne, których nie udało się ustalić wcześniej np. w przypadku Andrzeja Serwińskiego (podaje jako datę urodzenia 1772 ze znakiem zapytania). Dzięki wpisom do księgi wiadomo, że w 1802 r. miał 31 lat, czyli datę urodzenia można ustalić na 1771 r.

Autorzy pragną podziękować za dyskusję i udostępnienie listy słuchaczy R.J. Haüy profesorom: P. Corsi, J. Chiappero oraz Dr. Bange, jak również prof. Z. Wójcikowi i dr J. Pezdzie za cenę uwagi w trakcie opracowywania artykułu.

Literatura

- CUVIER G. 1823 — Eloge historique de M. Haüy: lu dans la séance publique de l'Académie royale des sciences du 2 juin 1823 — par M. le Baron G. Cuvier. Paris.
- DASZKIEWICZ P. 1995 — Polityka i przyroda. Rzecz o Jean-Emmanuelu Gilibercie. Neriton. Warszawa.
- DASZKIEWICZ P. & TARKOWSKI R. 2005 — Poszukiwania śladów Staszica we Francji. *Prz. Geol.*, 53: 1021–1025.
- GARBOWSKA J. 1993 — Nauki geologiczne w uczelniach Wilna i Krzemieńca w latach 1781–1840. *Pr. Muzeum Ziemi*, 42: 6–112.
- HAÜY R.J. 1801 — *Traité de minéralogie*. Publié par le Conseil des mines. En cinq volumes, dont un contient 86 planches. Chez Louis. Paris.
- KRAUSHAR A. 1904 — Towarzystwo Królewskie Przyjaciół Nauk 1800–1832. Księga III (1820–1824).
- KULECKA A., OSIECKA M. & ZAMOJSKA D. 2000 — „... którzy nauki, cnotę, Ojczyznę kochają”. Znani i nieznanzi członkowie Towarzystwa Królewskiego Warszawskiego Przyjaciół Nauk. Warszawa.
- LACROIX A. 1945 — René-Just Haüy, 1743–1822. Librairie Masson et Cie.
- Polski Słownik Biograficzny 1935 — Instytut Historii Nauki PAN.
- SMOLEŃSKI W. 1949 — Kuźnica Kołłątajowska. Studium historyczne. Spółdzielnia Wydawnicza „Książka”. Warszawa.
- STEVENS P. F. 1982 — Haüy and A.-P. Candolle: crystallography, botanical systematics, and comparative morphology, 1780–1840. *Journal of the history of biology*, 17: 49–82.
- TOURET L. 1997 — Lettres et manuscrits. Relations parisiennes et internationales de René-Just Haüy, *Rev. Hist. Sci.*, 50: 303–334.
- WEYSSENHOFF J. 1904 — Pamiętnik Generała Jana Weyszenhoffa. Wydał Józef Weyszenhoff. Wyd. Gebethner i Wolff.
- WEYSSENHOFF J. — Kronika rodziny Weyssów Weyssenhoffów zestawiona podług dokumentów Józefa Weyssenhoffa. Wilno. 1935.
- WÓJCIK Z. 1999 — Stanisław Staszic — organizator nauki i gospodarki. Kraków. Stowarzyszenie Wychowanków Akademii Górniczo-Hutniczej im. Stanisława Staszica w Krakowie. Kraków.

Praca wpłynęła do redakcji 10.10.2005 r.

Akceptowano do druku 09.12.2005 r.